

כף אווז הגינות *Chenopodium opulifolium* - מין "ישראלי" בלתי מוכר וגם צמח ליקוט

אבי שמידע, חוג כלנית, החלקה לאבולוציה ואקולוגיה והמרכז לרציונליות, האוניברסיטה
העברית בירושלים - avi.shmida@gmail.com
טניה מליצ'נסקי, חוג כלנית - kisia27@gmail.com
צילם: טניה מליצ'נסקי וחברים ©

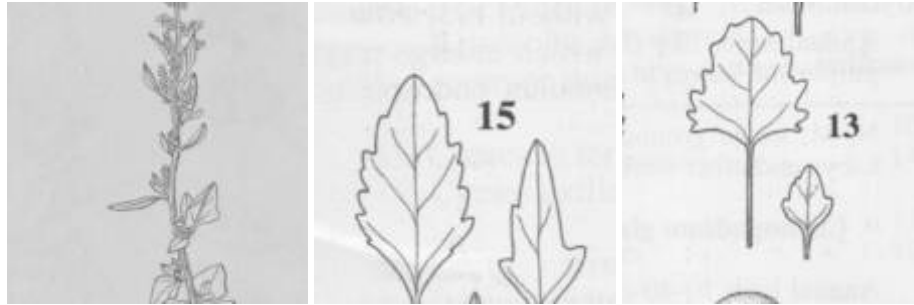

תקציר: כף-אווז הגינות *Chenopodium opulifolium* היא לכאורה צמח שכיח הגדל על
פי אתרי המרשתת והספרות ברוב אזורי הארץ ופורח לאורך כל חודשי השנה. מציאתה
"מחדש" חיד חורבת קרתה מצפון לעתלית (16.9.2020) והגדרתה על ידי המומחה
העולמי למיני הירבוזיים, מגלה כי זהו צמח צפוני הנדיר ביותר בישראל וכל התמונות "שלו"
הקיימות על כה במרשתת - מוטעות. כמו כן מיוחדת הכף-אווז בטיפוס מיניות של "דו-מיני
נקבי", אסטרטגיה זוויגית נדירה ביותר בממלכת הצמחים. בכתבה זו אנו מתארים את
הצמח ומבדילים אותו מקרוביו.

=====

כל המעיין באתרי המרשתת ובספרות הבוטנית אודות הצמח **כף-אווז הגינות** בטוח שזהו
מין שכיח הגדל ברוב גלילות ישראל ונמצא גם במדבר, גם "בבתות הספר" וגם באזור הים-
תיכוני דנין 2020, צמח השדה, פינברון ודנין 1991, המגדיר "הצהוב" לצמחי ישראל
לדוגמא, מכריז עליו כצמח "מצוי" השכיח בשדות, גינות, בתי-גידול מופרעים וגדות הכינרת.
כל אתרי המרשתת הולכים בעקבותיו ומעתיקים את אזורי התפוצה ולצערנו, גם כל
התמונות הנתונות במרשתת הגדרתן שגויה. הגדיל לעשות אתר "טיולי" אשר לקח ללא כל
רשות חומר מקורי לא-לו ובתמונות מציג את המלוח הפושט(מקודם מלוח מפושק) בתור
כף-אווז הגינות.

מסיבות בלבול ומבוכה אלה, נאמר כבר בפתיחה - כף-אווז הגינות היא מין נדיר בישראל
ורוב התמונות במרשתת בישראל עד היום "אינן שלה" ומידע בהם מבולבל ולרוב מטעה.

מימין: כף-אווז הגינות עלים וזרע 1999 בולוס-פל.מצרים. במרכז: כף-אווז לבנה עלים וזרע 1999 בולוס-פל.מצרים. משמאל: כף-אווז הגינות 1964 פל.פלשתיה

בהשתלמות כלנית האחרונה (16.9.20) עשבנו בשולי אפיק נחל אורן למרגלות חורבת קרתה ליד מחלף עתלית (שמידע ופיק 2020). זהו בית-גידול מופר של אשפתות אשר אין בו תגליות מרעישות ורובנו אינו אוהב עשבים רעים. בסוף הסיור הביא אחד החברים גבעול של כף-אווז בעלת עלים שטוחים ורחבים אשר בבסיס המפרקים צברים גדושים של פירות ירוקים. המדריך "הכריז" כי הוא לא ראה מין כזה מעולם בישראל והעיר כי וודאי הוא קרוב ושייך לקבוצת כף-אווז לבנה, מין הנפוץ מאוד בישראל במעונות מופרים וקל יחסית להכירו כי יש לו משטחי שלפוחיות לבנות (ראה תמונות) הנראות לחובב הטבע ככסות קמחית לבנה בכל חלקי הצמח, במיוחד בחלק התחתון של העלים (מכאן שם הקבוצה "כ.א.לבנה").

כף אווז הגינות. צילמה: ט. מליצ'נסקי ©

לאחר ההשתלמות חזרנו הביתה ושלחנו את תמונות הכף-אווז לחברנו אלכסנדר סוחורוקוב, המומחה העולמי לסלקיים (=ירבוזיים) בעולם הישן והוא הגדיר את הצמח בבטחה כ- **כף-אווז הגינות *Chenopodium opulifolium* Schrad**, מין צפוני ממוזג הידוע מהפלורה של ישראל. אלכסנדר הדגיש כי הצמח אופייני למלחות ולמעונות מופרים אך בישראל לא הצליח למצוא אותו אך ידוע לו שגדל בצפון. חזרנו אל פלורה פלשתיה, רשימותנו על המין והופתענו למצוא הבדל מהותי בין מה שכתוב במרשתת והספרות לבין רשימותנו. זכרנו את אמירת סוחורוקוב כי על אף שסייר 5 פעמים בכל רחבי ישראל (פעמיים עם א.דנין) לא אסף את כף-אווז הגינות. אחד מעמנו (א.ש.) מחפש את

המין מזה 50 שנה בכל אזורי הארץ ועדיין לא מצאו; גם בסוריו הרבים עם פרופ. מיכאל זהרי לא נמצא המין אף-פעם וכל זאת בסתירה לכתוב במגדירים "מצח שדות וגינות מצוי ברבים מאזורי ישראל". לפני 20-30 שנה שהה בישראל מומחה צמחים, גרמני אוהב ארץ ששמו **רודיגר פרסה**, אשר מתמחה במשפחות הירבוזיים, הדגניים וכל אותם מיני צמחים בעלי פרחים זעירים שקשה מאוד להגדיר. יחד עשבנו את מרחבי הלבנט והוא לימדנו חלק גדול ממיני הירבוזיים. כאשר שאלנו אותו על מציאת כף-אווז הגינות בישראל, תשובתו החוזרת הייתה "אני עוד לא ראיתי מין שכיח זה של מזרח אירופה; אינני בטוח שהיא גדלה בישראל ועדיין לא עשבתי אותה מאזור הלבנט; בינתיים אני מגדיר רק את המין הקרוב לה - כף-אווז לבנה. המקום הכי קרוב שראיתי אותה ליד ישראל הוא באתונה ביוון".

כך מתברר לנו, אחר מציאת כף-אווז הגינות ליד עתלית, כי לפנינו מין נדיר מאוד מישראל בשכיח למדי במזרח אירופה ודרום רוסיה. רוב הנתונים עליהם מבוסס המידע הגיאוגרפי בפלורה, במגדירים ובאתרי הרשת לא מבוססים וכדאי ל"התחיל מהתחלה".

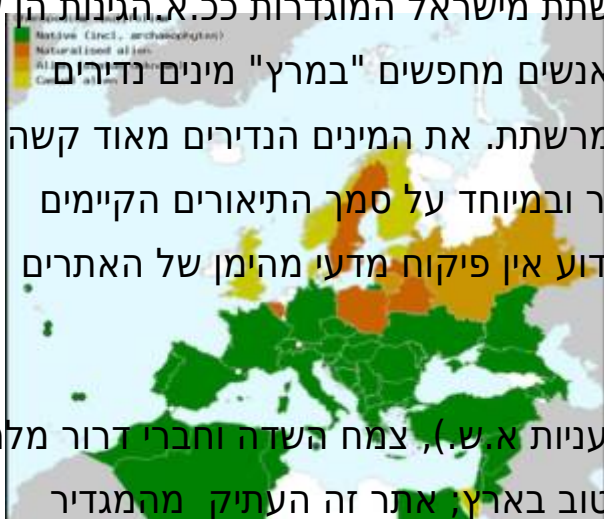

מימין: מקומות הצילום כף-אווז הגינות באתר פלנטריום. משמאל: מפת תפוצה כף-אווז הגינות 2020 אתר EU-MED

להלן דוגמאות לתמונות הנמצאות במרשתת וכולן שייכות למין כף-אווז לבנה (עד כמה שמאפשר להגדיר מתמונה..):

- באתר צמח השדה, התמונה של יובל עברון ממצפה נטופה היא של כף-אווז לבנה
- באתר צמחית ישראל ברשת, התמונה של ליאורה קרת מהשרון היא של כף-אווז לבנה
- באתר צמחית ישראל ברשת, התמונה של אבינועם דנין מקריית-יערים היא של כף-אווז לבנה

נסכם, כי לעניות דעתנו 99% מהתמונות במרשתת מישראל המוגדרות ככ.א. הגינות הן של כ.א. לבנה. הסיבה לטעות נראית לנו ברורה: אנשים מחפשים "במרץ" מינים נדירים ומעוניינים להציג את התמונות שלהן באתרי המרשתת. את המינים הנדירים מאוד קשה למצוא ואת מיני הירבוזיים - קשה מאוד להגדיר ובמיוחד על סמך התיאורים הקיימים בספרות ובאתרי הצמחים. נשאלת השאלה- מדוע אין פיקוח מדעי מהימן של האתרים על הגדרת התמונות? .....

הגדיל לעשות האתר הטוב ביותר במרשתת (לעניות א.ש.), צמח השדה וחברי דרור מלמד אשר לעניות דעתי הוא ה"בוטנאי-פלוריסט" הטוב בארץ; אתר זה העתיק מהמגדיר ומקומות אחרים 18 הגלילות ישראל שבהם "כאילו גדל הצמח" (מעציב במיוחד המידע על הנגב והרי אילת), אתר זה כותב שהצמח פורח כל חודשי השנה (כאשר כנראה הוא פורח רק בחודשי מאי-ספטמבר) והקנה לו תיאור של פרחים חד-מיניים: "התפרחות עשויות צברי פרחים חד-מיניים" כאשר הוא מפרט לחוד את מבנה הפרח הזכרי ומבנה הפרח הנקבי.... והרי למדו ושיננו כי במשפחת הירבוזיים רק לסוג מלוח יש פרחים חד-מיניים וזה ההבדל החשוב המפריד בין הסוגים כף-אווז לסוג מלוח; אפילו מידע זה איננו נכון יותר בעידן המרשתת? מין תוספת בתיאור אתר צמח השדה "הפרי שקיק קרומי החבוי בין שני החפים" הבנו שכנראה הכותבים העתיקו בשגגה את התיאור של אחד ממיני המלוח...

ומכל המלל לעיל - מה חשוב? לעניות דעתנו חשוב לתת סימני שדה אשר באמצעותם נוכל להבדיל בין מיני הכף-אווז, משימה קשה גם לטובים בבוטנאי אירופה ואמריקה!

מה מאפיין את המין כף-אווז הגינות ובמה נבדלת היא מחברותיה ?

הקורא ימצא בספרות ובאתרי הרשת תאור ביולוגי מפורט ומעייף של נצמח ואבריו. אנו נדגיש מחד את השונות הגדולה של צורת אבריו ומאידך את התכונות הדיאגנוסטיות, היינו המבדילות אותו ממינים קרובים או לאו הדומים לו בתכונותיו בגדרה בשדה. מבחינת עלים לצמח "שש נפשות" כאשר יש לעליו צורות רבות ושונות: עלין צרים, פשוטים משוננים, קטנים גדולים, יושבים או בעלי פטוטר. גם תפרחותיו - צפופות, רווחות ודלילות, מקובצות לתפרחת גדושה בראש הצמח או מפוצלות לפרחים בודדים שביניהם עוקצים ארוכים. במרכז אירופה ודרום רוסיה זהו מין צמח נפוץ ושם הוא לובש אופי שכיח מסוים. אך בשולי אזור התפוצה יכולים להתפתח או להיקבע צורות קיצוניות מוזרות(השווה תמונות מדרום רוסיה לתמונות מאתר עתלית). התכונה הדיאגנוסטית החשובה היא דווקא צורת העלים, ונסכמה באמירה: תמיד נוכל למצוא על צמח מפותח(מעל 40 ס"מ) עלים רומבואידיים (מעוינים) בעלי פטוטר ארוכה, אשר גודלם המירבי אינו עולה על 30 מ"מ. ברוסיה 40 מ"מ). נניח לסימני שינון העלה, צורת הזרעים וצבעם. נדגיש גם כי בדרך כלל אנו מוצאים את הצמחים במצב של פרי ירוק ובו על הצמח מופיעים צברים של פרחים ירוקים סגורים, הידועים בספרות בשם "גלומרולי" והבנויים גביע פורה החופן בתוכו זרע הידוע בשם שקיק (ראה שמידע וחב.2017). השקיק הוא הזרע עטוף בשחלה ובכף-אווז השקיק איננו מעורה בעטיפה או בחפים כמו שקורה בסוג הקרוב לכף-אווז - מלוח ומיניו (ראה תמונות).

בתמונות שהבאנו לפניכן מאוקראינה ורוסיה הדרומית אנו רואים פרטים של כף-אווז הגינות, גדלה בעיקר במעונות מופרים. הצמחים גדולים, מעל מטר, בעלי מגוון רחב של צורות עלים אך תמיד ישנם גם עלים רומבואידיים בעלי עוקץ ארוך. התפרחות מבודרות בעלות גלומרולים מועטים אך ישנם גם פרטים (ראה תמונה) בעלי תפרחת גדושה אמירית - שונות זו והכלל "אופייני לצמחים רעים הוא "שאינם דומים לעצמם" הוא אתגר לא פתור למדענים כיוון שהאבקה ברוב האוכלוסיות של צמחים רעים היא עצמית ועל פי התיאוריה חלה בגנוטיפ שלהם הומוזיגוטיזציה קיצונית (שמידע ולהב 2020 על ירבוז הגדות).

מימין: כ.א.-הגינות תפ.גדושה אוקראינה. צילום: ט.סובר ©. ימין מרכז: כ.א.הגינות עלה, יוון. צילום: ר.צנדקדיס ©. שמאל מרכז: כ.א.-הגינות, אוקראינה. צילום: ט.סובר ©. משמאל: כ.א.-הגינות במדשאה, סבסטופול. צילום: קיזיל ©

אז מה בכל זאת מעניין בצמח כף-אווז הגינות פרט לכך שהוא נדיר ביותר אך הוא "צמח פושט רע" ברוסיה? כרגיל הסקס - לכל מיני הכף-אווז וגם למין שלנו יש בנוסף לפרחים הדו-מיניים גם פרחים נקביים ועל אותו הצמח. טיפוס מיניות זה, שנכנהו בעברית "דו-מיני-מיני נקבי **Monoecious**" נדיר מאוד בין 300000 מיני הצמחים ברחבי העולם וידוע רק מסוגי ירבוזיים מדבריים אחדים כמו **מתלולן, בסיה קוכיה, הלופפליס ומאירית**. אנא אל תתטעו, זהו איננו טיפוס מיניות חד-ביצי חד-מיני המתואר בטעות באתר צמח השדה. זהו גם לא טיפוס מיניות "דו-בייתי נקבי **Dioecious**" הידוע בישראל ובעולם ושכיח למשל בסוג ציפורנית (לדוגמא צ.ענפה, צ.נפוחה בישראל). את טיפוס מיניות דו-בייתי נקבי יודע המדע להסביר ואף נעשו על כך ניסיונות רבה במין ציפורנית אירופי ידוע. נמצא כי כאשר האבר הנקבי סובל מכמות גדולה של אבקה עצמית הנותנת צאצאים נחותים, יש יתרון לצמח שהוא נקבי בלבד להתבסס באוכלוסייה. מצב זה לא קורה בצמח "דו-מיני נקבי" שבו על אותו פרט נמצא גם פרחים דו-מיניים וגם פרחים נקביים. במקרה זה ממשיכים הפרחים הנקביים לסבול מאבקה עצמית המייצרת צאצאים נחותים. מעניין שמצב נדיר זה של טיפוס נקביות כמו בכף-אווז, בסיה, מתלולן והלופפליס קיים כמעט רק בצמחים סלקיים החיים במדבריות והם מואבקי-רוח. למה דווקא בהם? על כך באחד ממאמרי "כלנית" בעתיד.

מיני הכף-אווז בכללותם ובמיוחד **כף-אווז הגינות** ידועים כצמחי סלט טרי טובים ובעלי סגולות רפואיות והומופטיות. למתעניינים אנו מפנים אתכם לספרה של אביבית ברקוביץ על צמחי בר בישראל לליקוט. אנא, טעמו כל צמח לפני שאתם מלקטים ואספו בעיקר עלים חדשים ורעננים. זכרו כי הרבה מהתמונות של מיני כף-אווז בישראל מוטעות בהגדרתן ולמדו לשפר זאת. בהצלחה!

ספרות:

שמידע א וכהן ד 1983 זכר ונקבה ברא אותם - אבל למה? על המיניות בצמחים ובעלי

חיים. טבע וארץ כ"ו (1): 28-19.

שמידע א גולן ע ולהב ח 2017 מבט חדש על מיני המלוח החד-שנתיים בישראל בעקבות מציאת אתר חדש של מלוח קטן-פרחים, כתב-עת "כלנית" מספר 4.

שמידע א ולהב ח 2020 ירבוז הגדות *Amaranthus tuberculatus* - צמח גר אמריקאי; היהפוך אחרי 50 שנה לפולש אכזרי? כתב-עת "כלנית" מספר 7.

שמידע א ופיק א 2020 סיכום השתלמות חוג כלנית לחוף הכרמל בסתיו 2020, כתב עת "כלנית" 7.

אתר פלטריום הרוסי - <https://www.plantarium.ru/page/view/item/10185.html> -
פלנטריום- מדריך אטלס מקוון פתוח של צמחים וחזזיות ברוסיה ובמדינות השכנות

Sukhorukov AP 2020 Flora of Iraq vol.6 (Ghazanfar and Edmonson editors),
Ministry of Agriculture. Republic of Iraq and Royal Botanical Gardens, Kew.

=====

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

לציטוט: שמידע א ומליצ'נסקי ט 2020 כף אווז הגינות *Chenopodium opulifolium* -
מין "ישראלי" בלתי מוכר וגם צמח ליקוט, כתב-עת "כלנית", מספר 7

<https://www.kalanit.org.il/chenopodium-opulifolium-10-2020>

=====